КУРМАН О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.98

ГРУПОВИЙ МЕТОД РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ НА ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядаються проблемні питання взаємодії різних суб'єктів правоохоронної діяльності під час досудового розслідування злочинних посягань на відносини у сфері інформаційних технологій, відстоюється позиція партнерських взаємовідносин між слідчим, оперативним співробітником, спеціалістом, спеціалізованими громадськими організаціями як запорука ефективності розслідування.

Ключові слова: *кібербезпека, груповий метод розслідування, взаємодія між правоохоронними органами, інформаційні технології.*

В статье рассматриваются проблемные вопросы взаимодействия разных субъектов правоохранительной деятельности во время досудебного расследования преступных посягательств на отношения в сфере информационных технологий, отстаивается позиция партнерского сотрудничества между следователем, оперативным сотрудником, специалистом, специализированными общественными организациями как залог эффективности расследования.

Ключевые слова: *кибербезопасность, групповой метод расследования, взаимодействие между правоохранительными органами, информационные технологии.*

The article examines the problematic issues of interaction between various subjects of law enforcement during the pre-judicial investigation of criminal infringement on relations in the sphere of information technologies. It is also maintaining the position of partner cooperation between the investigator, operational officer, specialist, specialized public organizations as a pledge of investigation's effectiveness.

Key words: *cybersecurity, group investigation method, interaction between law enforcement agencies, information technologies.*

Вступ. Проблема захисту інформації у 21 ст. стає все більш актуальною. Практично всі державні органи й установи в Україні зберігають (дублюють), обробляють службову інформацію в електронному вигляді та мають власні сайти в мережі Інтернет або сторінки в соціальних мережах. Проте, як показує аналіз повідомлень у засобах масової інформації, кіберзахисту та безпеці електронних систем та комп'ютерних мереж не приділяється належна увага.

За інформацією, що була оприлюднена Українським кіберальянсом на його сторінці у Facebook, рівень захищеності від стороннього несанкціонованого проникнення до електронних ресурсів та втручання в роботу деяких українських державних установ та органів вкрай низький. У свою чергу, це створює сприятливі умови для вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Так, наприклад, 2016 р. зареєстровано 1 018 кримінальних правопорушень за ознаками злочинів, передбачених ст. ст. 361–363–1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, з них до суду передано 501 (з урахуванням проваджень минулих років). 2017 р. зареєстровано 3 178, до суду передано 1 076 проваджень. За січень – березень 2018 р. – 996 та 516 відповідно [4]. Але судами першої інстанції за вказаними статтями 2016 р. винесено лише 24 вироки, 2017 р. – 33, у січні – березні 2018 р. – 12 . Така статистика свідчить про незадовільний стан та якість розслідувань злочинів зазначених категорій.

Проблемам взаємодії суб'єктів досудового розслідування в спеціалізованій криміналістичній літературі приділялася значна увага. Зокрема, окремим аспектам організації та планування розслідування злочинів присвячені праці таких вчених, як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Бєлкіна, В.І. Василинчук, А.В. Іщенко, В.С. Зеленецький, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко та ін. Але сучасні реалії життя, стрімкий розвиток електронних інформаційних технологій і, як результат, виникнення раніше невідомих способів злочинних посягань на інформацію, постійні зміни у вітчизняному законодавстві, поява нових суб'єктів правоохоронної діяльності вкрай актуалізують питання взаємодії та застосування групового методу розслідування в контексті кібербезпеки нашої країни.

Постановка завдання. Мета статті – вивчення проблем взаємодії різних суб'єктів правоохоронної діяльності під час досудового розслідування злочинних посягань на відносини у сфері інформаційних технологій.

Результати дослідження. Для ефективного розслідування злочинних посягань у сфері кібербезпеки необхідна чітка співпраця всіх суб'єктів, причетних до досудового розслідування. Діяльність слідчого з розкриття та розслідування злочинів неможлива без належної організації. Як зазначає В.О. Коновалова, сама природа розслідування злочину припускає як необхідну передумову власної організації поєднання слідчих та оперативно-розшукових дій, оскільки одних зусиль слідчих органів не завжди достатньо для вирішення численних завдань, пов'язаних із розкриттям злочинів [5, с. 15–16].

Організація досудового розслідування передбачає визначення і мобілізацію сил і засобів, створення оптимальних умов для проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, організаційно-технічних заходів. Організація досудового розслідування означає: своєчасне розроблення узгодженого плану заходів; налагодження належної взаємодії в процесі розслідування між слідчим, співробітниками оперативних підрозділів, спеціалістами; забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою; проведення регулярних нарад; налагодження систематичного обміну інформацією та звітністю групи тощо [6, с. 241].

Зазвичай досудове розслідування проводиться одним слідчим. Але трапляються ситуації, коли таку діяльність доречно здійснювати слідчо-оперативною групою. Це можуть бути провадження, пов'язані з розслідуванням злочинів, що вчинені групою осіб або набули великого суспільного резонансу, з перевіркою багатьох версій, багатоепізодністю, проведенням слідчих дій у декількох адміністративних одиницях України чи навіть в інших країнах. Зважаючи на те, що розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку зазвичай відповідає названим вище критеріям, застосування групового методу розслідування є ефективним засобом досягнення реальних практичних результатів протидії кіберзлочинності.

Питання створення та діяльності слідчих та слідчо-оперативних груп (далі – СОГ) у системі Національної поліції України регулюються нормами Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та підзаконними нормативно-правовими актами. За загальним правилом, слідча група створюється постановою керівника органу досудового розслідування, який визначає старшого слідчої групи. Для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав, на підставі ст. 571 КПК України можуть створюватися спільні слідчі групи. Генеральна Прокуратура України розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчих груп за запитом слідчого органу досудового роз-

слідування України, прокурора України та компетентних органів іноземних держав. Члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Їхню діяльність координує ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться.

Утворення СОГ здійснюється наказом голови Національної поліції України, першого заступника голови Національної поліції України, заступника голови Національної поліції України – начальника Головного слідчого управління, керівника територіального органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу поліції або осіб, які виконують їхні обов'язки. Утворення СОГ наказом керівника територіального органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу поліції погоджується з керівником органу досудового розслідування. Утворення СОГ за участю оперативних працівників міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України та їхніх територіальних (відокремлених) підрозділів здійснюється спільним наказом керівника органу досудового розслідування та керівника відповідного міжрегіонального територіального органу або його територіального (відокремленого) підрозділу [8].

Практика доводить, що там, де прокурор, слідчий, оперативний працівник працюють в атмосфері взаємної довіри, товариської співпраці, погодженості дій, суворого дотримання вимог законів і нормативних актів, не виникає непорозумінь, швидко та вдало реалізуються оперативні матеріали, успішно використовуються процесуальні та непроцесуальні методи збирання орієнтовної інформації і доказів, найбільш повно, якісно і швидко ведеться розслідування. Тільки взаємний і повний обмін необхідною для розслідування інформацією, яку одержує як слідчий, так і оперативний працівник, дає можливість успішно координувати оперативні заходи і слідчі дії, своєчасно і тактично грамотно їх проводити, вдало застосовувати науково-технічні засоби [1, с. 99].

У жовтні 2017 р. ухвалений важливий Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», згідно з яким основними суб'єктами національної системи кібербезпеки є: Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних сил України, розвідувальні органи, Національний банк України. Згідно зі ст. 216 КПК України, досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій здійснюють слідчі Національної поліції, тому налагодження взаємодії між її підрозділами є однією з передумов ефективності протидії кіберзлочинності. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Національна поліція України вживає заходів для запобігання кіберзлочинам, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, підвищення поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі. Спеціалізованим підрозділом, який оперативно виявляє, припиняє та розкриває злочини, що розглядаються, є Департамент кіберполіції Національної поліції України, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю, організовує та здійснює відповідно до законодавства оперативно-розшукову діяльність.

Високий рівень організації взаємодії під час розслідування злочину забезпечується постійним обміном інформацією між слідчиими і оперативними працівниками. Інформація останніх, отримана оперативно-розшуковим шляхом, використовується слідчим, а дані, взяті із процесуальних джерел, є основою для проведення відповідних оперативно-розшукових заходів. Взаємодія в процесі розслідування передбачає взаємне розроблення планів проведення слідчих дій і оперативних заходів, їх здійснення, виконання оперативним підрозділом доручень слідчого і взаємну відповідальність за розкриття злочину та викриття винних.

Ефективне розслідування неможливе без участі спеціалістів. Допомога спеціалістів використовується в різних формах, як-от: консультації й участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. До участі в слідчих діях спеціалісти залучаються за таких умов: 1) за необхідності спеціальних знань і навичок; 2) у разі недостатнього оволодіння слідчим

прийомами і засобами швидкого й якісного виконання тієї чи іншої роботи, яка потребує спеціальних знань і навичок; 3) за одночасного застосування декількох засобів криміналістичної техніки; 4) за необхідності виконання великого обсягу роботи, яка передбачає наявність спеціальних знань і навичок [6, с. 12].

Особливо важливою є участь спеціаліста в проведенні слідчих дій, під час яких ведеться пошук і вилучається інформація, яка міститься в комп'ютерах. Застосування спеціальних знань у роботі з комп'ютерною технікою необхідне для: 1) визначення статусу об'єкта як машинного носія інформації, його стану, призначення й особливостей; 2) дослідження комп'ютерної інформації, зокрема, для її пошуку та вилучення; 3) виявлення ознак та слідів впливу на машинні носії інформації і на саму інформацію; 4) здіснення допоміжних дій із виявлення, закріплення і вилучення доказів. Спеціаліст у галузі комп'ютерних технологій може надати консультацію щодо побудови комп'ютерної програми, її роботи, місцезнаходження інформації, яка цікавить слідчого, способів її вилучення з пам'яті електронного пристрою, проведення певних операцій за допомогою комп'ютера. Невміле поводження з комп'ютером може призвести до того, що необхідна інформація не буде виявлена або взагалі буде знищена. Тому слідчому необхідно заздалегідь організувати участь відповідного спеціаліста.

Координація слідчих дій і оперативно-розшукових заходів здійснюється в процесі планування. З використанням оперативних даних слідчий може визначати напрями розслідування, висувати версії, планувати слідчі дії, ухвалювати рішення, обирати найбільш ефективні тактичні прийоми проведення процесуальних дій [7, с. 126–127].

Правильно організоване планування дає можливість проводити розслідування цілеспрямовано, дозволяє закінчити слідство в установлені законом строки, дисциплінує слідчого, забезпечує повноту й об'єктивність слідства, сприяє одержанню максимального ефекту за найменших витрат слідчим часу, сил і коштів. Завдяки плануванню упорядковується процес розслідування злочину [7, с. 211].

Недооцінка питань планування й організації розслідування на практиці спричиняє багато негативних наслідків: 1) необґрунтоване продовження строків розслідування; 2) хаотичність і непослідовність проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; 3) неефективне використання людських і матеріальних ресурсів; 4) відсутність взаємодії між органами і службами, що беруть участь у розслідуванні; 5) відсутність наукової організації роботи; 6) порушення процесуальних норм; 7) низька якість досудового розслідування [10, с. 115].

СОГ діє на підставі плану проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, який розробляється з урахуванням наданих обґрунтованих пропозицій усіх працівників, що входять до складу СОГ.

Процес планування розслідування має певну структуру, він складається з низки взаємопов'язаних елементів, які водночас є етапами цього процесу. Такими елементами є: 1) вивчення початкової інформації; 2) висунення версій; 3) визначення обставин, які необхідно довести, та виконання інших завдань розслідування; 4) визначення шляхів, засобів і методів розслідування; 5) визначення послідовності і строків вирішення окремих задач та виконання окремих дій; 6) визначення виконавців; 7) визначення організаційних заходів щодо залучення виконавців, забезпечення використання окремих засобів і виконання тих чи інших дій; 8) складання письмового плану; 9) корекція і розвиток плану [9, с. 15].

План розслідування погоджується керівниками органу досудового розслідування й оперативного підрозділу територіального органу Департаменту кіберполіції. Якщо план проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій виконано, а кримінальне правопорушення залишається нерозкритим, розробляється план додаткових заходів. Виконання зазначених планів контролюється керівниками органу досудового розслідування та відповідного оперативного підрозділу кіберполіції [8].

Оперативний супровід досудового розслідування забезпечується з моменту створення СОГ і до ухвалення судом вироку або постановлення ухвали, які набрали чинності, або

в разі закриття кримінального провадження. Працівники кіберполіції, що входять до до складу СОГ, інформують слідчого – керівника СОГ про стан виконання наданих письмових доручень та запланованих заходів, на його вимогу надають документи, що підтверджують обсяги проведеної ними роботи. Оперативні працівники мають право надавати слідчому обґрунтовані пропозиції щодо необхідності проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, з огляду на аналіз слідчої ситуації.

Висновки. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'зку, ставить перед слідчим різнорівневі завдання, для вирішення яких недостатньо виконання окремих слідчих дій. Це насамперед пов'язано із значним обсягом роботи, наявністю спеціальних знань у сфері інформаційних електронних технологій, специфічністю умов розслідування, які передбачають залучення широкого кола спеціалістів та проведенням великого обсягу судових експертиз і комплексів слідчих (розшукових) дій. Найбільшої ефективності в цьому можна досягти тільки за умови об'єднання зусиль слідчих, оперативних підрозділів, спеціалістів, використаня досвіду і допомоги правоохоронних органів інших країн, спеціалізованих міжнародних і вітчизняних недержавних організацій.

Список використаних джерел:

1. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. М.: Юрид. лит., 1991. 208 с.

2. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Средне-Уральское кн. изд-во, 1976. 184 с.

3. Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). М.: Юрид. лит., 1990. 158 с.

4. Кіберзлочинність // Доступ до правди. URL: www: dostup.pravda.com.ua (дата звернення: 11.07.2018).

5. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев: РИО МВД УССР, 1973. 22 с.

6. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.: за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та доповн. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.

7. Порубов Н.И. Научная организация труда следователя. Минск, 1970. 264 с.

8. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 7 липня 2017 р. Офіційний вісник України. 2017. № 67. Ст. 2019.

9. Планирование расследования / Л.А. Сергеев, Л.А. Соя-Серко, Н.А. Якубович. М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупр. преступн., 1975. 115 с.

10. Хань Г.А. Планування розслідування як основа оптимізації слідчої діяльності. Вісник Луганського інституту внутрішних справ МВС України. 2000. Вип. 4. С. 115.